

К. А. Автухов

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Навчальний посібник
(відповіді на екзаменаційні питання
та питання до практичних занять)

За загальною редакцією *А. Х. Степанюка*

Харків
«Право»
2016

УДК 343.8(477)(075)
ББК 67.9(4УКР)309я7
А22

Рецензенти:

І. С. Яковець, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України;

І. В. Самощенко, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Автухов К. А.

А22 Кримінально-виконавче право : навч. посіб. (відповіді на екзаменаційні питання та питання до практичних занять) / К. А. Автухов ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Право, 2016. – 158 с.

ISBN 978-966-937-007-5

У навчальному посібнику розглянуто базові теоретичні положення науки кримінально-виконавчого права, висвітлено динаміку внесення змін до чинного кримінально-виконавчого законодавства та їх вплив на кримінально-виконавчу діяльність.

Під час написання цього видання автор використовував напрацювання провідних вчених у галузі кримінально-виконавчого права, зокрема співробітників кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, таких як В. В. Голіна, В. Ф. Оболенцев, Л. П. Оніка, О. В. Лисосед, М. В. Романов, О. В. Ткачова. Особливо хотілось відмітити внесок у роботу над посібником рецензента І. С. Яковець, незмінного керівника та наставника А. Х. Степанюка та висловити їм щиру вдячність за влучні зауваження й допомогу.

Автор планує в подальшому удосконалювати цей посібник, тому буде вдячний за будь-яку інформацію, яка цьому сприятиме. Свої зауваження та пропозиції надсилайте на електронну адресу: kvpukr2014@gmail.com. На сторінці громадської організації «Центр правової допомоги» <http://vk.com/centrpd> ви маєте можливість ознайомитися з ходом доопрацювання посібника.

УДК 343.8(477)(075)
ББК 67.9(4УКР)309я7

ISBN 978-966-937-007-5

© Автухов К. А., 2016
© Видавництво «Право», 2016

Перелік умовних скорочень

Департамент	– Державний департамент України з питань виконання покарань
ДКВС	– Державна кримінально-виконавча служба України
Дисбат	– дисциплінарний батальйон
ДПтС	– Державна пенітенціарна служба України
ЗСУ	– Збройні Сили України
ЗУ	– Закон України
Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі	– Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань
Кабмін	– Кабінет Міністрів України
КВЗ	– кримінально-виконавче законодавство
КВК	– Кримінально-виконавчий кодекс України
КВУ	– кримінально-виконавчі установи
КДіР	– (Дільниця) карантину, діагностики і розподілу
КК	– Кримінальний кодекс України
КП	– кримінальне право
КПК	– Кримінальний процесуальний кодекс України
КПП	– контрольний-пропускний пункт
МВС	– Міністерство внутрішніх справ України
Міноборони	– Міністерство оборони України
Мін'юст	– Міністерство юстиції України
МОЗ	– Міністерство охорони здоров'я України
МОН	– Міністерство освіти і науки України
МРЗП	– мінімальний розмір заробітної плати
НМДГ	– неоподатковуваний мінімум доходів громадян
НПА	– нормативно-правовий акт
ОНП	– орган Національної поліції
ОРД	– оперативно-розшукова діяльність
ПКТ	– приміщення камерного типу
Положення про ДПтС	– Положення про Державну пенітенціарну службу України
Правила ВРУВП	– Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань
Регіональна комісія	– Регіональна комісія з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі
СІЗО	– слідчий ізолятор
УВП	– установа виконання покарань
УДЗ	– умовно-дострокове звільнення

Тема 1. ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА¹

§ 1.1. Державна політика у сфері виконання покарань

Політика держави поділяється на зовнішню та внутрішню, в останній виокремлюють економічну, соціальну, кримінальну політику (політика у сфері боротьби зі злочинністю) та ін.

Традиційно в політиці у сфері боротьби зі злочинністю виділяють такі підвиди (напрями), як: кримінально-правова політика, кримінально-процесуальна політика та **політика у сфері виконання покарань** (це ті принципи і цілі, які держава запроваджує в життя при створенні і застосуванні норм кримінально-виконавчого права, визначенні цілей та принципів діяльності органів та установ виконання покарань (УВП), їх основних форм і методів).

Завдання політики у сфері виконання покарань (далі – Політика):

- 1) визначення суб'єктів правовідносин, які підлягають правовому регулюванню у процесі виконання та відбування покарань, форм і методів їх діяльності;
- 2) удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи;
- 3) удосконалення змісту, форм і методів карально-виправного впливу на засуджених і звільнених від відбування покарання;
- 4) визначення напрямів і форм міжнародного співробітництва;
- 5) поліпшення взаємодії кримінально-виконавчої системи з іншими органами та установами, що беруть участь у боротьбі зі злочинністю, та з інститутом громадянського суспільства.

Фактори, що впливають на Політику: **1)** рівень розвитку демократизму, захисту прав і свобод людини та громадянина; **2)** рівень культури, громадської думки і правосвідомості громадян, система їх моральних цінностей та ідеалів; **3)** економічна спроможність держави забезпечити необхідну кількість ресурсів для нормального функціонування органів і УВП; **4)** рівень, структура і динаміка злочинності; **5)** рівень розвитку кримінального законодавства та практика його застосування; **6)** рівень розвитку кримінально-виконавчого законодавства та ступінь його відповідності вимогам міжнародних правил і стандартів щодо по-

¹ Серед наукових джерел, які використовував автор при розкритті питань даної теми, варто виділити такі видання: **1)** Кримінально-виконавче право : підручник / за ред.: В. В. Голіни, А. Х. Степанюка ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2011. – 328 с.; **2)** Кримінально-виконавче право України : підручник / за заг. ред. О. М. Джузи ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К. : Атіка, 2010. – 752 с.; **3)** Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. / А. П. Гель, Г. С. Семаков, І. С. Яковець ; за ред. А. Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 624 с. Для ґрунтовного вивчення теми рекомендуємо ознайомитись із вказаними публікаціями.

водження із засудженими; 7) рівень розвитку науки кримінально-виконавчого права.

Суб'єкти формування та реалізації Політики

Верховна Рада: – приймає базові законодавчі акти та зміни до них: КК, КВК, ЗУ «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», закони про амністію та про Державний бюджет України; – Уповноважений Верховної Ради з прав людини Верховної Ради здійснює Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини.

Президент: – є главою держави, виступає від її імені та є гарантом додержання Конституції, прав і свобод людини та громадянина; – очолює Раду національної безпеки і оборони; – здійснює помилювання; – підписує закони та приймає підзаконні акти.

Кабмін: – затверджує документи програмного характеру щодо реформування ДКВС; – затверджує Положення про ДПтС (постанова Кабміну від 2 липня 2014 р., № 225); – призначає та звільняє Голову ДПтС та його заступників; – видає постанови, що регулюють різні сфери діяльності органів та УВП (норми харчування засуджених, забезпечення засуджених речовим майном, порядок оплати їх праці тощо).

Мін'юст: – спрямовує і координує діяльність ДПтС; – затверджує відомчі акти організаційного характеру у цій сфері; – вносить пропозиції щодо призначення голови ДПтС та його заступників; у структурі Мін'юсту функціонує департамент державної виконавчої служби, який забезпечує виконання штрафу та конфіскації майна.

ДКВС (сукупність усіх органів та УВП): – безпосередньо реалізує положення Політики; – збирає та систематизує дані про реальний стан реалізації Політики; – забезпечує процес виконання покарань.

ДПтС: – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань (основний суб'єкт реалізації Політики); – приймає відомчі нормативні акти (розпорядчого характеру); – контролює виконання покарань органами та УВП.

Міноборони: – виконує такі покарання: службові обмеження для військовослужбовців, тримання у дисбаті, арешт для військовослужбовців.

Громадські інституції та міжнародні організації: – допомагають адміністрації органів та УВП у виправленні та ресоціалізації засуджених; – контролюють та оцінюють стан реалізації Політики.

Форми реалізації Політики: **1)** кримінально-виконавче право та законодавство; **2)** діяльність спеціальних державних органів і УВП; **3)** кримінально-виконавчі правовідносини, що виникають у процесі виконання та відбування покарань.

§ 1.2. Діяльність органів та установ виконання покарань як предмет правового регулювання.

Поняття виконання та відбування покарання

Базовим для розкриття цього питання є положення Конституції, у п. 14 ст. 92 якої встановлено, що виключно законами України визначаються діяльність органів і установ виконання покарань.

Діяльність органів та УВП, виходячи з цілей покарання та завдань органів і УВП, варто розглядати за такими напрямками: – кримінально-виконавчий; – соціально-педагогічний; – трудового забезпечення; – оперативно-розшуковий; – медико-санітарного забезпечення; – та ін.

Для реалізації вказаних напрямів у структурі УВП створені різні служби та підрозділи: служба нагляду і безпеки, служба охорони, соціально-психологічна служба, інтендантська служба, медична служба і т. ін.

Кримінально-виконавчий напрям є основним, надає діяльності органів та УВП якісно визначених характеристик. Об'єктом кримінально-виконавчого напрямку є двоєдиний процес **виконання-відбування покарання**.

Показово, що у ч. 1 ст. 1 КВК вживається поняття «виконання покарання», а не «виконання вироку». Ці поняття не є тотожними. Виконання вироку – це стадія кримінального процесу, для якої характерною є діяльність суду по зверненню вироку до виконання та здійснення контролю за виконанням покарання, у той час як виконання покарання – це діяльність уповноважених державою органів, що здійснюється відповідно до приписів вироку. У ході такої діяльності реалізуються встановлені кримінальним законом та вказані у вироку суду обмеження, що впливають зі змісту призначеного покарання. Термін «виконання покарання» звернутий відповідно до органів та УВП, які у своїй діяльності зобов'язані реалізовувати увесь комплекс правообмежень, передбачених конкретним видом покарання, забезпечити здійснення наданих засудженим прав та виконання ними покладених обов'язків. Термін «відбування покарання» звернутий до засуджених, які повинні на підставі вироку суду, відповідно до приписів, встановлених кримінально-виконавчим законодавством (КВЗ), виконувати обов'язки, утримуватись від заборонених дій та ін.

Виконання покарань – застосування адміністрацією органів та УВП до засуджених державного примусу (процедура обмеження їх прав та свобод, які є змістом покарань) у межах, встановлених у рішenni суду.

Відбування покарання – забезпечений державним примусом правовий стан засудженого, що настає після того, як обвинувальний вирок суду набрав законної сили, і полягає у підпорядкуванні поведінки засудженого обмеженням прав та свобод, передбачених у КК для відповідного виду покарання.

Суб'єкт виконання покарання – адміністрація органів і УВП.

Суб'єкт відбування покарання – засуджений.

Мета кримінально-виконавчого напрямку діяльності – кара.

Засоби кримінально-виконавчого напрямку діяльності поділяються на: **1)** правові (норми законодавства, що встановлюють ті чи інші обмеження); **2)** матеріально-предметні (будівлі місць позбавлення волі, захисні спорудження, система охорони, сигналізації і т. ін.).

Учасники кримінально-виконавчого напрямку діяльності – особи, що причетні до цього різновиду діяльності, мають контакти з адміністрацією і засудженими, однак на них і не спрямовується каральний вплив покарання, та й самі вони не наділені повноваженнями з реалізації кари та застосування примусових заходів до засуджених.

§ 1.3. Поняття кримінально-виконавчого права, його предмет та метод

Кримінально-виконавче право (КВП) розглядається як: **1)** галузь права, що регулює діяльність органів та УВП і правовідносини, що виникають у процесі і з приводу виконання та відбування покарань; **2)** галузь правової науки, що вивчає вказану діяльність державних органів та галузь права, яка її регулює, а також історію і теорію КВП; **3)** навчальна дисципліна.

У КВП втілюється політика держави у сфері виконання кримінальних покарань.

Базою для існування КВП як самостійної галуззі права є власні: **1)** предмет; **2)** метод; **3)** система норм.

Предмет КВП: це сукупність однорідних суспільних відносин, які регулюються нормами цієї галузі права і виникають у процесі та з приводу виконання-відбування покарань.

Основним **методом КВП** є імперативний метод (владного наказу), поведінка засуджених є суворо регламентованою. У визначених випадках засудженим надається декілька варіантів їх поведінки (наприклад, можливість заміни тривалого побачення на короткострокове), у такому випадку використовується диспозитивний метод правового регулювання.

КВП та КВЗ не є тотожними поняттями, адже норми КВП містяться не тільки у КВЗ, але й в інших галузях законодавства (приміром, закони про вибори, пенсійне законодавство).

КВП: сукупність забезпечених силою державного примусу загальнообов'язкових норм, що регламентують діяльність органів та УВП, визначають порядок виконання та умови відбування покарань, регулюють правовідносини, що виникають у сфері виконання покарань.

§ 1.4. Взаємозв'язок кримінально-виконавчого права з іншими галузями права

Найбільш тісний та безпосередній взаємозв'язок КВП з науками кримінально-правового циклу.

З кримінальним правом (КП):

1) КП є базовою галуззю знань для КВП, визначає: – поняття, цілі, підстави кримінальної відповідальності; – цілі та систему покарань, зміст окремих видів покарань; – підстави звільнення від покарання; – при класифікації засуджених до позбавлення волі використовуються кримінально-правові ознаки діянь;

2) КП встановлює склади злочинів, що спрямовані на підтримку режиму в УВП, порядку виконання покарань (статті 389–393 КК);

3) КВП: **а)** деталізує закладений у КП зміст видів покарань, встановлюючи процедуру реалізації правообмежень; **б)** розкриває порядок реалізації окремих інститутів КП (наприклад, звільнення від відбування покарання, заміна покарання більш м'яким).

З кримінальним процесуальним правом. Саме КПК України визначається порядок призначення покарання. Від дотримання усіх встановлених приписів на стадії визначення покарання значною мірою залежить й ефективність процесу його виконання; – на стадії виконання покарання застосовуються положення розділу VIII КПК «Виконання судових рішень»; – під час виконання вироків суд має право вирішувати такі питання: 1) про умовно-дострокове звільнення засудженого, заміну йому невідбутої частини покарання більш м'яким, звільнення від відбування покарання вагітних жінок; 2) про застосування до засуджених примусового лікування та його припинення; 3) про направлення звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком; 4) про тимчасове залишення засудженого у СІЗО або переведення засудженого з арештного дому, виправного центру, дисбату або колонії до СІЗО для проведення відповідних процесуальних дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених іншою особою або цією самою особою, за які вона не була засуджена, чи у зв'язку з розглядом справи в суді; та ін.

З кримінологією, яка досліджує: – особу злочинця саме під час відбування покарання; – детермінацію пенітенціарного та постпенітенціарного рецидиву; – особливості запобігання злочинності в УВП.

З іншими галузями права:

Конституційне право: встановлює основу правового статусу засуджених, їх права та обов'язки, гарантії дотримання прав, особливості діяльності усієї правоохоронної системи.

Цивільне та цивільне процесуальне право: розкриває особливості реалізації майнових та особистих немайнових прав засуджених під час відбування покарання, порядок посвідчення правочинів осіб, що відбувають покарання в УВП; регулює порядок притягнення їх до матеріальної відповідальності.

Трудове право: регулює трудові відносини працівників органів та УВП; регламентує окремі аспекти праці самих засуджених, встановлює вимоги з охорони праці та техніки безпеки.

Адміністративне право встановлює: – правові приписи щодо управління органами та УВП, діяльності персоналу кримінально-виконавчої системи та порядку проходження служби рядовим і начальницьким складом кримінально-виконавчої системи; – притягнення до адміністративної відповідальності засуджених, що в окремих випадках, визнається порушенням порядку відбування покарання.

Сімейне право: регламентує реалізацію права на шлюб, на виховання дитини та інші сімейні правовідносини.

Господарське право: визначає порядок здійснення господарської діяльності структурними підрозділами ДКВС.

Міжнародне право: – закріплює міжнародні стандарти поведіння із засудженими; – розкриває питання здійснення міжнародного контролю за процесом виконання-відбування покарання.

§ 1.5. Кримінально-виконавчі правовідносини

Кримінально-виконавчі правовідносини – це врегульовані нормами кримінально-виконавчого права суспільні відносини між органами та УВП, з одного боку, і засудженими – з другого, які виникають з приводу та у процесі виконання-відбування кримінальних покарань.

Моментом виникнення кримінально-виконавчих відносин вважається звернення вироку до виконання, яке здійснюється у відповідності до вимог КПК і полягає у направленні суддею (судом) розпорядження про виконання вироку та копії вироку тому органу, на котрий покладено обов'язок його виконати.

Елементи кримінально-виконавчих правовідносин:

1) суб'єкти правовідносин – це їх сторони, які наділені певними правами та обов'язками щодо виконання-відбування покарань. До суб'єктів належать: **а)** уповноважені державні органи та установи, які виконують кримінальні покарання; **б)** засуджені особи, котрі відбувають призначене вироком суду покарання; **в)** інші учасники правовідносин, які наділені меншим обсягом повноважень, а їх участь у процесі виконання (відбування) покарання не завжди є обов'язковою (прокуратура, громадські об'єднання і організації, представники релігійних конфесій, родичі засуджених);

2) об'єкти правовідносин – це явища та предмети, тобто реально існуючі обставини, з приводу яких виникають правовідносини. Ними можуть бути певні блага та законні інтереси їх суб'єктів чи дії суб'єктів цих правовідносин;

3) зміст правовідносин – це фактична поведінка суб'єктів і сукупність їх прав та обов'язків. Характер та обсяг прав і обов'язків суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин залежить від виду покарання та розкривається під час його виконання.

Юридичні факти – це обставини, з якими пов'язані виникнення, зміна та припинення кримінально-виконавчих правовідносин. Винесення обвинувального вироку, набрання останнім законної сили та звернення його до виконання є комп-

лексом юридичних фактів, який обумовлює виникнення кримінально-виконавчих правовідносин.

Виділяють 2 види юридичних фактів: **1)** дії – вчинки людини, акти державних органів, пов'язані з волевиявленням суб'єктів правовідносин (заява засудженого про виникнення загрози його безпеці є підставою для переведення заявника в окреме приміщення для забезпечення безпеки); **2)** події – явища виникнення і розвитку яких не залежить від волі і свідомості суб'єктів (закінчення строку покарання).

Особливості кримінально-виконавчих правовідносин:

- суб'єктами вказаних правовідносин можуть бути тільки відповідні органи держави, які виконують покарання, і засуджені особи;
- правове становище суб'єктів цих правовідносин нерівнозначне;
- кримінально-виконавчі правовідносини мають переважно строковий характер (тривалість виконання-відбування покарання визначає суд або закон).

§ 1.6. Принципи кримінально-виконавчого права та законодавства

Варто враховувати, що принципи КВП не тотожні принципам кримінально-виконавчого законодавства.

У ст. 5 КВК встановлено: кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань ґрунтуються на принципах: **1)** невідворотності виконання і відбування покарань; **2)** законності; **3)** справедливості; **4)** гуманізму; **5)** демократизму; **6)** рівності засуджених перед законом; **7)** поваги до прав і свобод людини (його включено до КВК у 2010 р.); **8)** взаємної відповідальності держави і засудженого; **9)** диференціації та індивідуалізації виконання покарань; **10)** раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки; **11)** поєднання покарання з виправним впливом; **12)** участі громадськості у діяльності органів і УВП.

Водночас у науці до принципів КВП з переліку, закріпленого в ст. 5 КВК, відносять лише такі: **1)** законності; **2)** гуманізму; **3)** поваги до прав і свобод людини; **4)** невідворотності виконання і відбування покарань; **5)** справедливості.

У ст. 5 КВК знайшли своє втілення різні за рівнем принципи:

1) загальноправові (керівні засади, характерні для всієї правової системи) – справедливості, гуманізму, законності, демократизму, рівності перед законом, поваги до прав і свобод людини;

2) міжгалузеві (базові положення, властиві декільком галузям правової науки) – невідворотності виконання і відбування покарань; диференціації та індивідуалізації виконання покарань; взаємної відповідальності держави і особи;

3) галузеві принципи КВЗ – раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки; участі громадськості у діяльності органів і УВП;

4) принципи окремих інститутів КВП (поєднання покарання з виправним впливом).

Принципи містять у собі ідеальні уявлення про реальну мету кримінально-виконавчої діяльності, бажаний результат цілеспрямованої діяльності органів та УВП. Принципи КВЗ відображають стратегічну тенденцію його розвитку, є орієнтиром.

На відміну від сформульованих у ст. 5 КВК принципів КВЗ принципи КВП знаходять свій прояв у процесі виконання-відбування всіх без винятку покарань.

Принципи КВП: теоретично обґрунтовані основні положення, обумовлені об'єктивними закономірностями реалізації кари, що виражають сутність кримінально-виконавчої діяльності, спрямованої на здійснення правообмежень, властивих покаранням.

Принцип законності полягає у забезпеченні верховенства закону взагалі і закону, який регулює виконання покарання, зокрема, й передбачає його пріоритети перед іншими нормативними актами у цій сфері. Він закріплений у Конституції в ч. 3 ст. 63 – засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом; в ст. 62 – ніхто не може бути підданий покаранню, доки його вину не доведено у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, та п. 14 ст. 92 – виключно законами України визначаються організація і діяльність органів та установ виконання покарань. Він конкретизується у статтях 3, 4, ч. 1 та ч. 4 ст. 7, статтях 22–23 КВК. Вимоги цього принципу, відповідно до ст. 9 КВК, зобов'язують і засуджених, які відбувають покарання, неухильно дотримуватися вимог КВЗ.

Принцип гуманізму закріплений насамперед у ст. 3 Конституції: в Україні людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю; ст. 28 Конституції – кожен має право на повагу до його гідності, ніхто не може бути підданий катуванню, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Своє втілення цей принцип одержує в нормах КВЗ: – ч. 1 ст. 1 КВК (метою КВЗ є захист інтересів особи, суспільства та держави від злочинних посягань, а також запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими); – норми що визначають правове становище засуджених (відповідно до ч. 2 ст. 7 КВК, засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законами України, КВК та встановленими вироком суду); – держава при виконанні кримінального покарання ставить за мету виправлення і ресоціалізацію засуджених для повернення їх у суспільство повноправними його членами (ч. 1 ст. 1, ст. 6 КВК); – під час виконання та відбування покарання засудженому створюються умови для нормального існування (харчування, комунально-побутове та медичне забезпечення) – статті 115, 116 КВК.

Принцип невідворотності виконання і відбування покарань є похідним від принципу невідворотності покарання та невідворотності кримінальної відпо-

відальності. Цей принцип означає безперечність виконання уповноваженими органами та УВП покарання, призначеного за вироком суду, і безумовність його відбування засудженим та його обов'язок зазнати кару за вчинений злочин (статті 4, 9 КВК).

Принцип поваги до прав і свобод людини. В основу покладено Загальну декларацію прав людини, інші міжнародно-правові акти, що проголошують права й основні свободи людини і громадянина, а також міжнародні стандарти поведження із засудженими. Неприпустимо звужувати та обмежувати існуючі права й основні свободи людини, проголошені Конституцією, законами та підзаконними нормативними актами. Додержання прав людини в діяльності органів та УВП повинно гарантувати засудженому захист від принижень і нелюдського ставлення, забезпечувати засудженим безпечні умови тримання.

Принцип справедливості втілюється в таких положеннях: **1)** з одного боку, держава, піддаючи засудженого покаранню, тим самим відновлює справедливість у суспільстві, яка була порушена вчиненим злочином, а з другого – обсяг встановлених під час виконання конкретного покарання обмежень прав та свобод засудженого повинен бути адекватним ступеню його вини і суспільній небезпеці вчиненого злочину; **2)** покарання повинно бути справедливим, позбавленим надлишкових каральних елементів і не перевищувати меж, достатніх для виправлення засудженого; **3)** при виконанні кримінальних покарань кожному засудженому гарантується рівність перед законом, судом й іншими правоохоронними органами незалежно від майнового стану, походження, національності, ставлення до релігії та інших факторів; **4)** засоби виправлення і ресоціалізації засуджених застосовуються з урахуванням виду покарання, особи засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки, мотивів злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання.

Принцип рівності засуджених перед законом тісно пов'язаний з розглянутим вище принципом справедливості. Підґрунтям його є конституційний принцип рівності всіх людей перед законом (ст. 24 Конституції), а також Загальна декларація прав і свобод людини (ст. 7), Мінімальні стандартні правила поведження з ув'язненими (ст. 6). Цей принцип змістовно закріплено ч. 5 ст. 7 КВК, якою Кодекс був доповнений у 2010 р.: «Дискримінація засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками забороняється».

Принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарання є похідним від такого принципу кримінального права, як диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності. Диференціація виконання покарання полягає у тому, що до різних категорій засуджених застосовується каральний вплив у різних обсягах (залежно від тяжкості вчинених ними злочинів, злочинної діяльності в минулому, форми вини). Засуджені поділяються на однорідні групи з метою застосування до них відповідних вимог режиму і засобів впливу, та

запобігання негативному впливу з боку інших засуджених (див. § 9.41, 9.42). Індивідуалізація виконання покарання базується на обліку не групових, а індивідуальних особливостей особи засудженого, які враховуються при відбуванні ним покарання. Залежно від поведінки засудженого під час відбування покарання йому можуть бути змінені умови тримання шляхом переведення до різних структурних дільниць у межах однієї УВП.

Принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки втілюється в поєднанні методів переконання та примусу як загальнодержавних методів управління. Під час відбування покарання до засудженого застосовуються як каральні, так і виховні засоби впливу. Втілюється у зміні умов тримання засуджених, у застосуванні до засуджених до різних видів кримінальних покарань заходів заохочення і стягнення, в нормах, що передбачають відповідальність засуджених, можливість проживання за межами УВП.

Принцип поєднання покарання з виправним впливом означає, що виконання покарань має супроводжуватися застосуванням до засуджених різних заходів виховання. Найбільш повно засоби виправного впливу застосовуються до осіб, засуджених до позбавлення та обмеження волі.

Принцип участі громадськості у діяльності органів і УВП (закріплюється в ст. 25 КВК, а конкретизується в Особливій частині КВК) реалізується: при здійсненні соціально-виховної роботи із засудженими (їх виправленні та ресоціалізації); під час здійснення громадського контролю.

Принцип демократизму його виділення є дискусійним, адже специфікою кримінально-виконавчих правовідносин є нерівність суб'єктів (засудженого та адміністрації УВП), тому не зовсім доречно казати про демократизм у цих правовідносинах. Він є принципом кодифікації законодавства і знаходить своє виявлення у колективних обговореннях законопроектів, що передує внесенню їх на розгляд Верховної Ради, врахуванню громадської думки. Елементи демократизму при виконанні-відбуванні покарань проявляються: в порядку подання і вирішення звернень; мові звернень та листування; контролі органів державної влади та місцевого самоврядування; судовому та відомчому контролю; прокурорському нагляду за діяльністю органів та УВП; участі громадських організацій у виправленні та ресоціалізації засуджених.

Принцип взаємної відповідальності держави і засудженого є найбільш суперечливим принципом, оскільки покарання являє собою форму державного примусу, в КВП застосовується переважно імперативний метод, що припускає нерівність суб'єктів виконання й відбування покарання. Цей принцип можна визначити таким чином: особа, притягнута до кримінальної відповідальності, зобов'язана підкоряти свою поведінку правообмеженням, що відбивають зміст покарання, а адміністрація органів та УВП так само «взаємно» зобов'язана підкоряти свою діяльність правам і інтересам засудженого.

До принципів виконання покарань, що пов'язані з ізоляцією від суспільства, з певною долею умовності можна віднести такі: – невідворотності виконання і відбування покарань; – раціонального застосування примусових заходів і стиmulювання правослухняної поведінки; – поєднання покарання з виправним впливом; – участі громадськості у діяльності органів і установ виконання покарань; – диференціації та індивідуалізації виконання покарань.

§ 1.7. Наука кримінально-виконавчого права. Предмет та система курсу кримінально-виконавчого права

Наука КВП – це самостійна галузь знань, яка вивчає основні закономірності процесу виконання та відбування кримінальних покарань і основні властивості правового регулювання суспільних відносин у цій сфері.

Самостійність КВП як науки зумовлюється таким: **а)** вона має свій, якісно відокремлений предмет дослідження – це кримінально-виконавча діяльність; **б)** наявні публікації з КВП дають цілісне уявлення про сутність і зміст виконання покарань, розкривають закономірності реалізації кари, через що ці наукові розробки можуть бути інтерпретовані як розвинуте поняття сутності виконання покарання; **в)** дана наука є відбиттям у специфічних правових категоріях і поняттях отриманих знань про КВП як галузь права і про діяльність органів та УВП; **г)** правові категорії, що створюють специфічну логічну структуру КВП, певним чином уже скомпоновані; **р)** КВП відбиває об'єктивний процес виконання-відбування покарання, його закономірності; **д)** зміст науки КВП вже об'єктивований у багатьох фундаментальних публікаціях.

Предмет науки КВП ширший за предмет відповідної галузі права, він включає: **1)** політику держави у сфері виконання кримінальних покарань; **2)** історію розвитку КВЗ України та органів і УВП; **3)** чинну систему джерел КВП; **4)** правовідносини, які виникають у процесі виконання-відбування кримінальних покарань; **5)** практичну діяльність органів і УВП та громадських організацій і об'єднань, що залучаються до процесу виправлення та ресоціалізації засуджених; **6)** КВП зарубіжних країн; **7)** міжнародні акти і стандарти у сфері поводження із засудженими.

Основним **методом** цієї науки є діалектичний метод. Також використовуються такі методи: логічний, метод системного аналізу, статистичний, історичний, порівняльно-правовий, математичний, опитування, анкетування, спостереження, експерименту та ін.

Наука КВП взаємопов'язана з іншими галузями юридичної науки (див. § 1.4) і з деякими неправовими науками, такими як: педагогіка, психологія, теорія, економіка та ін.

Курс КВП – це навчальна дисципліна, що викладається у вищих юридичних навчальних закладах, у ході вивчення якої набуваються відповідні знання з тео-

рії КВП, вивчаються основні напрями та зміст діяльності відповідних органів та УВП, норми КВЗ.

Зміст курсу КВП включає зміст науки КВП, її теоретичні положення та основні поняття. Курс складається із Загальної і Особливої частин.

Загальна частина розглядає загальні принципи та положення КВП, джерела, правовий статус засуджених, систему органів і УВП та інші питання загального характеру.

До Особливої частини курсу входять конкретні питання щодо діяльності органів і УВП, порядку виконання і відбування конкретних видів покарань, підстав і порядку звільнення від відбування покарань, надання допомоги особам, котрі звільнені від відбування покарання, здійснення контролю і нагляду за звільненими.

Тема 2. ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ¹

§ 2.8. Чинне кримінально-виконавче законодавство

Кримінально-виконавче законодавство (КВЗ) – це система нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини, які виникають з приводу та у процесі виконання й відбування кримінальних покарань та застосування до засуджених засобів виправлення і ресоціалізації.

1) Базовим джерелом КВЗ є Конституція, в ній закріплені такі вихідні положення: п. 14 ч. 1 ст. 92 – виключно законами України визначаються: ... організація і діяльність органів та УВП...; ч. 3 ст. 92 – «Законом України оголошується амністія»; п. 27 ч. 1 ст. 106 – здійснення помилування віднесено до компетенції Президента України; ч. 3 ст. 63 – «Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду». Крім того на засуджених поширюються права, свободи та обов'язки людини й громадянина, які передбачені розділом II Конституції.

2) Головним законом є КВК (див. § 2.11).

3) До інших законів, які містять норми КВП, слід віднести: – ЗУ «Про пробацію» від 5.02.2015 р.; ЗУ «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 р.; – ЗУ «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 01.12.1994 р.; – ЗУ «Про застосування амністії в Україні» від 01.10.1996 р.; – ЗУ «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 17.03.2011 р.

4) Важливе значення в правовому регулюванні процесу виконання покарань відіграють чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою. До таких документів слід віднести: Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод; Європейські пенітенціарні правила, в редакції від 11.01.2006 р.

Згідно зі ст. 19 ЗУ «Про міжнародні договори України» чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, визна-

¹ Серед наукових джерел, які використовував автор при розкритті питань даної теми, варто виділити такі видання: 1) Кримінально-виконавче право : підручник / за ред.: В. В. Голіни, А. Х. Степанюка ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого . – Х. : Право, 2011. – 328 с.; 2) Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. / А. П. Гель, Г. С. Семаков, І. С. Яковець ; за ред. А. Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 624 с.; 3) Кримінально-виконавчий кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Вид. 2-ге, допов. і переробл. – Х. : Одиссей, 2008. – 560 с. Для ґрунтовного вивчення теми рекомендуємо ознайомитись із вказаними публікаціями.

ченому для норм національного законодавства. Доречно згадати також про ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р., який регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини. Саме цей суд є дієвим механізмом впровадження міжнародних стандартів у практику виконання кримінальних покарань в Україні.

5) Укази Президента: – «Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України» від 08.11.2012 р. №631/2012; – «Про Положення про порядок здійснення помилювання» 21.04.2015 р. №223/2015.

6) Постанови Кабміну: – «Про затвердження Положення про Державну пенітенціарну службу України» від 02.07.2014 р. №225; – «Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах» від 01.04.2004 р. №429 (в редакції постанови Кабміну від 10 листопада 2010 р. №1042).

7) Останнім часом, у зв'язку з реформою ДПтС основні нормативні акти організаційного характеру у сфері регулювання процесу виконання-відбування покарання затверджуються наказами Мін'юсту: – Інструкція про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі (наказ від 08.02.2012 р. №222/5); Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України (наказ Мін'юсту від 20.03.2013 р. №460/5); – Положення про територіальне (міжрегіональне) осередковане формування Державної кримінально-виконавчої служби України 03.07.2013 р. №1325/5; – Положення про дільницю карантину, діагностики і розподілу засуджених (наказ від 04.11.2013 р. №2300/5); – **Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань** (наказ від 29.12.2014 р. №2186/5) (далі – Правила ВРУВП). У цьому документі розкрито значну частину процедурних моментів виконання-відбування покарань, пов'язаних з ізоляцією засуджених (арешту, обмеження та позбавлення волі, довічного позбавлення волі). Ці Правила обов'язкові для виконання персоналом УВП, засудженими, які в них утримуються, а також іншими особами, які відвідують ці установи.

Вони, базуючись на положеннях КВК і розвиваючи їх, більш чітко регламентують порядок прийняття засуджених до УВП; основні права та обов'язки засуджених; придбання засудженими продуктів харчування, предметів першої потреби, отримання ними посилок, передач, бандеролей; листування засуджених, користування глобальною мережею Інтернет, побачення з родичами та іншими особами; питання праці, організації соціально-виховної роботи, матеріально-побутового забезпечення та медичного обслуговування засуджених, нагляду за ними; особливості зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі; застосування до засуджених заходів заохочення та стягнення, фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї, регулюють питання відвідування установ виконання покарань, тощо.

Дані Правила ВРУВП складаються з 34 розділів, та прийшли на зміну діючим до цього Правилам з такою ж назвою, затверджені вони були наказом Департаменту від 25.12.2003 р. №275.

8) Серед нормативно-правових актів, що регулюють процес виконання покарань й досі вагому частку займають документи, прийняті у формі наказів ДПтС, та її попередника – Державного департаменту України з питань виконання покарань (Департаменту). Інформація, що міститься в цих наказах, поділяється на відкриту (відповідно й накази перебувають у відкритому доступі), а також з обмеженим доступом, до якої належить конфіденційна, таємна та службова інформація (такі накази не оприлюднюються).

До наказів, які знаходяться у відкритому доступі, належить, наприклад, Положення про сектор максимального рівня безпеки при виправній колонії середнього рівня безпеки (наказ Департаменту від 28.07.2005 р. №124).

9) Значна частина кримінально-виконавчих правовідносин регулюється спільними наказами Мін'юсту (ДПтС чи раніше прийнятими актами Департаменту) та інших відомств. Такими наказами затверджені: – Порядок організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі (наказ Мін'юсту та МОЗ 15.08.2014 р. №1348/5/572); – Інструкція про організацію здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі (наказ МВС та Департаменту від 04.11.2003 р. №1303/203); – Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань (наказ Департаменту та МВС від 19.12.2003 р. №270/1560); – Положення про навчальний центр при кримінально-виконавчій установі закритого типу (наказ МОН та Мін'юсту від 19.12.2013 р. №1794/2691/5).

10) До джерел КВП відносять також нормативно-правові акти інших відомств: – Інструкція про порядок і умови утримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців (наказ Міноборони від 26.09.2013 р. №656).

§ 2.9. Мета і завдання кримінально-виконавчого законодавства

Стаття 1 КВК має назву «Мета і завдання кримінально-виконавчого законодавства України», вона складається з двох частин. Виходячи з того, що в другій частині розкриваються завдання КВЗ, можна зробити висновок, що в ч. 1 закріплюється мета КВЗ, в ній закріплено таке: «Кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими».

Базуючись на теоретичних знаннях, метою КВЗ є те, чого прагне досягти держава, встановлюючи певну регламентацію порядку та умов відбування та виконання кримінальних покарань.

Законодавець визнає за мету КВЗ захист інтересів особи, суспільства та держави, тобто це є кінцевою метою застосування КВЗ. КВЗ повинно таким чином регулювати порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, щоб у кінцевому результаті досягалось забезпечення захисту інтересів особи, суспільства і держави, або, іншими словами, була забезпечена недоторканність та непорушність, а у потрібних випадках – відстоювання та поновлення закріплених у правових нормах конкретної дії (зокрема, Конституції) прагнень особи, суспільства та держави до володіння тими чи іншими благами.

Отже, із тексту ч. 1 ст. 1 КВК випливає, що **(I)** виправлення, **(II)** ресоціалізація, **(III)** запобігання злочинам та **(IV)** тортурам виступають засобами досягнення мети захисту інтересів особи, суспільства і держави, що є основною метою регулювання порядку і умов виконання та відбування покарань.

(I) Виправлення засуджених – це одна з цілей покарання, що припускає усунення суспільної небезпеки особи, тобто такий вплив покарання, в результаті якого з'являється схильність до правомірної поведінки і головне – засуджений під час і після відбування покарання не вчиняє нових злочинів.

Згідно з ч. 1 ст. 6 КВК виправлення засудженого – процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки.

Виправлення полягає в тому, щоб шляхом примусового впливу на засудженого внести корективи в його соціально-психологічні властивості, нейтралізувати негативні настанови, змусити додержуватися положень закону про кримінальну відповідальність, а ще краще, нехай навіть під страхом покарання, прищепити повагу до закону. Досягнення такого результату визнається юридичним виправленням (невчинення особою нового злочину), що само по собі – важливий результат застосування покарання, суттєвий показник його ефективності.

(II) Згідно з ч. 2 ст. 6 КВК виправлення засудженого є необхідною умовою його ресоціалізації. У тій же частині наводиться таке визначення: ресоціалізація – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Ресоціалізація є продовженням процесу виправлення та є процесом, спрямованим на відновлення морального, психічного і фізичного стану особи, її соціальних функцій, приведення індивідуальної поведінки у відповідність до загальноновизнаних суспільних правил та юридичних норм. Ресоціалізація – це єдиний процес відновлення та розвитку соціально корисних зв'язків і відносин як у період відбування покарання, так і після звільнення засудженого, саме тому виділяють пенітенціарну та постпенітенціарну ресоціалізацію.

Пенітенціарна ресоціалізація являє собою вироблення у засудженого законслухняної поведінки в УВП; до постпенітенціарної ресоціалізації відносять комплекс заходів з трудового та побутового влаштування і встановлення зв'язків у звільненого з метою його подальшої соціальної реабілітації після звільнення на свободу, в результаті чого забезпечується відновлення засудженого у соціальному статусі та повернення до самостійного життя.

Говорити про досягнення ресоціалізації можливо лише у тому випадку, коли у засудженого після звільнення вирішені всі проблеми як соціального, так і побутового плану: житлова проблема, проблема працевлаштування, фінансового забезпечення тощо. Виходячи з цього, вести мову про остаточну ресоціалізацію засудженого безпосередньо під час відбування покарання неможливо, у цей період можна лише зробити певні кроки для забезпечення її досягнення після звільнення.

Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є:

1) встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим). Режим, являючись одним із засобів виправлення засуджених, по суті створює основу для застосування всіх інших засобів впливу на них, тому законодавство приділяє найбільшу увагу його регулюванню (див. § 9.47–9.49);

2) суспільно корисна праця. Вона виступає найважливішим засобом виправлення засуджених. Свого часу праця у відповідних законах нашої держави визнавалась основою всього процесу виправлення та перевиховання засуджених. Нині акцент зміщений з трудового аспекту на кримінально-виконавчий. Однак праця продовжує відігравати важливу роль при виконанні багатьох видів покарань (вона залишається обов'язковою для деяких категорій засуджених: засудженим до виправних робіт забороняється звільнитися за власним бажанням; засуджені до обмеження волі зобов'язані сумлінно працювати у місці, визначеному адміністрацією виправного центру). Залучення до праці спрямоване насамперед на приучення засуджених ставитися до праці як до позитивної та необхідної складової їх життя, у тому числі й подальшого життя на волі (див. § 7.36, 9.65);

3) соціально-виховна робота – це цілеспрямована діяльність персоналу органів та УВП та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених (ст. 123 КВК). Це комплекс заходів, що проводяться із засудженими з метою формування у них поважного ставлення до людини, суспільства, праці, норм, правил та традицій людського співжиття та стимулювання правослукняної поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів. Проведення соціально-виховних заходів (соціально-виховної роботи) є необхідною умовою виправлення засуджених, їх комплекс включає великий набір різноманітних засобів та методів їх застосування (див. § 9.66);

4) загальноосвітнє і професійно-технічне навчання. Має великий потенціал для виховного впливу, мова йде не просто про отримання засудженим

того чи іншого рівня освіти, спеціальності чи її удосконалення, а про учбово-педагогічний процес, який має виключно високу виховну спрямованість (див. § 9.64);

5) громадський вплив. Він здійснюється шляхом участі громадських формувань або органів місцевого самоврядування в діяльності органів та УВП у таких формах: проведення правової пропаганди із засудженими та організація шефства над важковиховуваними; залучення засуджених до культурно-масових та спортивних заходів; надання економічної допомоги засудженим; сприяння в організації виховної роботи на всіх рівнях. Здійснюють спостережні комісії та об'єднання громадян (див. § 5.24).

(III) Створення умов для запобігання вчиненню нових злочинів засудженими відбувається через такий вплив покарання на засудженого, який позбавляє його можливості вчиняти нові злочини.

Запобігання вчиненню злочинів іншими особами полягає в такому впливі покарання під час його виконання-відбування, який забезпечує попередження вчинення злочину з боку інших осіб і звернений насамперед до осіб, схильних до вчинення злочину. Більшість громадян не вчиняють злочинів не під загрозою покарання, а внаслідок своїх моральних властивостей, звичок, принципів, релігійних настанов та переконань. Досягнення подібного запобігання забезпечується як самим оприлюдненням законів та призначенням покаранням, так і процесом його виконання-відбування, який застерігає схильних до вчинення злочинів.

(IV) Вказівка ч. 1 ст. 1 КВК на запобігання тортурам як один із засобів захисту інтересів особи і держави відображає намір українського законодавця привести процес виконання-відбування покарання у відповідність до міжнародних стандартів поведіння з ув'язненими, забезпечити неухильне дотримання прав і основних свобод людини.

Вказана мета КВЗ реалізується шляхом вирішення конкретних завдань, перелічених у ч. 2 ст. 1 КВК.

Стаття 1 КВК має назву «Мета і завдання кримінально-виконавчого законодавства України», вона складається з двох частин. У першій частині розкривається мета КВЗ, у другій, відповідно, завдання КВЗ.

Згідно з ч. 2 ст. 1 КВК завданнями КВЗ є :

1) визначення: принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків; порядку застосування до них заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки; системи органів і УВП, їх функцій та порядку діяльності; нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості в цьому процесі;

2) регламентація: порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань; звільнення від відбування покарання, допомоги особам, звільненим від покарання, контролю і нагляду за ними.

Наведені завдання можна визначити загальними, в той час як індивідуальні завдання реалізуються на рівні окремих норм КВП, що регулюють конкретні правовідносини або окремі правові інститути, наприклад, режим в УВП, виховну роботу з засудженими, функціонування самодіяльних організацій засуджених та ін.

Вирішення зазначених завдань має забезпечуватись соціально-економічною базою та всім правовим механізмом держави в цілому, діяльністю правоохоронних та інших державних органів, самих органів та УВП, а також з активним залученням громадськості. Вирішити більшість із вказаних завдань лише зусиллями органів та УВП неможливо.

§ 2.10. Міжнародні стандарти поведження із засудженими

Міжнародні стандарти поведження із засудженими – це прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань і діяльності органів і установ виконання покарань.

Міжнародні стандарти поведження з засудженими можна класифікувати як мінімум за трьома підставами:

1) масштабом дії : а) універсальні (розроблені ООН), б) регіональні (розроблені Радою Європи, або іншими міжнародними інституціями регіонального рівня)

2) спеціалізацією: а) загального характеру – не містять спеціальних норм, що регламентують поведження із засудженими, проте у них наявні стандарти, стосовно прав людини взагалі, які стосуються й засуджених;

б) спеціального характеру – безпосередньо регламентують стандарти поведження із засудженими.

3) за ступенем обов’язковості: а) акти, які є обов’язковими для застосування національними системами виконання покарань; б) акти, що мають рекомендаційний характер.

Універсальні міжнародні стандарти загального характеру: – Загальна декларація прав людини (1948 р.); – Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.); – Декларація про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання (1975 р.); – Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання (1984 р.), а також Факультативний протокол до цієї Конвенції від 18 грудня 2002 р.

Регіональні міжнародні стандарти загального характеру: – Європейська конвенція з прав людини, яка має назву «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод» (1950 р.); – Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню (1987 р.)

Універсальні міжнародні стандарти спеціального характеру: – Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими (прийняті у 1955 р., оновлена редакція схвалена у 2015 р. (*Правила Манделі*)); – Звід принципів захисту всіх осіб, затриманих чи ув'язнених у будь-якій формі (1988 р.); – Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) (1990 р.); – Основні принципи поводження з ув'язненими (1990 р.).

Регіональні міжнародні стандарти спеціального характеру: – Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила. (оновлена редакція прийнята у 2006 р.)

§ 2.11. Кримінально-виконавчий кодекс України: структура та загальна характеристика

КВК був прийнятий Верховною Радою 11.07.2003 р. та набув чинності 01.01.2004 р., прийшов на зміну Виправно-трудовому кодексу 1970 р. КВК від попередника відрізняється значно розширеним предметом регулювання.

КВК складається із Загальної та Особливої частин і прикінцевих положень. Загальна та Особлива частини поділені на 5 розділів, які складаються з 26 глав, що містять 166 статей.

Розділ 1 містить норми, які визначають загальні положення КВЗ, правовий статус засуджених, систему органів і УВП, регулює питання нагляду й контролю за виконанням покарань і участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених. Розділ 2 регулює питання виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, до таких розробниками віднесено: штраф; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; конфіскацію майна. Спірним, виходячи з назви розділу, є розміщення в ньому норм, що регламентують порядок та умови виконання арешту, обмеження волі та тримання в дисбаті військовослужбовців. Розділ 3, який за обсягом складає майже половину усього КВК, присвячено регулюванню виконання покарання у виді позбавлення волі. Розділ 4 (найменший) «Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі». Розділ 5 присвячений питанням звільнення від відбування покарання, допомоги особам, які звільнені від відбування покарання, контролю і нагляду за ними. Прикінцеві положення регулюють питання введення в дію цього Кодексу.

Основні новели КВК, що спрямовані на гуманізацію процесу виконання відбування покарання:

1) КВК, на відміну від Виправно-трудового кодексу, визначає порядок і умови виконання всіх без винятку видів кримінальних покарань, закріплених у КК; **2)** вперше за законодавчому рівні (ст. 5 КВК) закріплена система принципів КВЗ, виконання і відбування покарань; **3)** вперше на законодавчому рівні (ст. 6

КВК) визначено зміст таких базових понять КВП, як «виправлення засудженого» та «ресоціалізація»; **4)** вперше на рівні закону закріплені основні права та обов'язки засуджених в окремій главі 2 (статті 8–10); **5)** у КВК (ст. 11) передбачена нова система УВП, виключено такий вид установ, як тюрма; **6)** гуманізована система дисциплінарних стягнень; **7)** ст. 119 КВК встановлює, що для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, робочий тиждень не може перевищувати норму тривалості робочого часу, регламентованого законодавством про працю (40 год); **8)** чітко закріплюється, що праця є правом засуджених до позбавлення волі (ст. 118); **9)** збільшено обсяг мінімальної жилої площі на одного засудженого, яка відповідно до ст. 115 КВК не може бути меншою за 4 кв. м, за редакцією КВК від 2010 р. (до цього було 3 кв. м), в той час як у Виправно-трудового кодексі для таких приміщень було встановлено мінімум у 2 кв. м.

Тема 3. ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАСУДЖЕНИХ¹

§ 3.12. Поняття та зміст правового статусу засуджених

Вперше в КВК було виділено окрему главу «Правовий статус засуджених», яка так само, як і в Конституції, розміщена другою, після загальних положень, вона складається з 4 статей.

У теорії права виділяють загальний, спеціальний та індивідуальний правовий статус. Загальний правовий статус – врегульоване законом положення будь-якої особи в суспільстві; спеціальний – статус певної категорії громадян (пенсіонер, держслужбовець, засуджений); індивідуальний – положення певної конкретної особи в суспільстві.

Отже, правовий статус засуджених є різновидом спеціального правового статусу, який визначається нормами КВЗ і, у свою чергу, поділяється на підвиди (залежно від виду призначеного покарання).

Правовий статус засуджених також можна класифікувати за ознакою громадянства: засуджених громадян України, іноземців та осіб без громадянства.

Правовий статус засудженого – заснована на загальному статусі громадянина і закріплена в нормативно-правових актах сукупність його прав, законних інтересів і обов’язків.

Частина 1 ст. 7 «Основи правового статусу засуджених» встановлює: держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку. Отже, елементами правового статусу засуджених є: права, обов’язки, законні інтереси. Визначається важливість права на особисту безпеку, йому єдиному приділили окрему статтю в аналізованій главі КВК.

Питання правового статусу засуджених частково розкривається й на рівні Конституції, у ст. 63 якої вказано: засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Подібна норма викладена в ч. 2 ст. 7 КВК: «Засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим Кодексом, законами України

¹ Серед наукових джерел, які використовував автор при розкритті питань даної теми, варто виділити такі видання: **1)** Кримінально-виконавче право : підручник / за ред.: В. В. Голіни, А. Х. Степанюка ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2011. – 328 с.; **2)** Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. / А. П. Гель, Г. С. Семаков, І. С. Яковець ; за ред. А. Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 624 с.; **3)** Кримінально-виконавчий кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Вид. 2-ге, допов. і переробл. – Х. : Одиссей, 2008. – 560 с.; **4)** Селиверстов, В. И. Теоретические проблемы правового положения лиц, отбывающих наказание : монография / В. И. Селиверстов. – М. : Акад. МВД РФ, 1992. – 148 с. Для ґрунтовного вивчення теми рекомендуємо ознайомитись із вказаними публікаціями.